

Kratka zgodovina teorije vrednosti

Anže Dolinar

V spontani zavesti se delo ponavadi dojema kot tista človeška aktivnost, s katero se izpolnjuje takšne ali drugačne cilje. Predstave o tej aktivnosti so pogosto raznolike in vezane na specifične okoliščine tistega, ki te predstave producira ali reproducira. Kot je opazil že Hegel, je delo tisto skupno množici potreb, ki jih posredno zadovoljuje. Delo je tako že v osnovi abstrakcija, prav tako kot potreba v splošnem. Z delom ne zadovoljujemo neposredne potrebe, temveč ustvarjamo neko vrednost, s pomočjo katere bomo potrebo šele zadovoljili. Ko delam, se povnanjim v stvar, ta stvar pa je obenem nekaj, kar mi je tuje.

To je delo na splošni, abstraktni ravni, kot transhistoričen pojem. Da pa bi se ta pojem realiziral in dobil določen pomen, ga je bilo potrebno zastaviti historično specifično. Najbolj dovršeno je to uspelo Marxu, saj je pojem dela umestil v zgodovinsko specifičen kontekst in pokazal njegove bistvene določitve znotraj tega konteksta. Na tem mestu je poglobitveno to, da nakažemo elementarno povezavo med delom in vrednostjo. Ta povezava je del tako intelektualne kot materialne zgodovine človeštva. Njene najbolj dovršene eksplikacije najdemo v objektivnih, delovnih teorijah vrednosti, ki začitajo polje politične ekonomije kot take. Kratek pregled zgodovine teorij vrednosti bom začel z razsvetljenko filozofijo.

Od moralne filozofije do politične ekonomije

Če pojem dela v intelektualni zgodovini postane zanimiv z razmahom kapitalističnega načina produkcije, za pojem vrednosti to ne velja povsem. V različnih oblikah se ta pojem pojavlja povsod, kjer se pojavlja filozofija, oziroma natančneje, kjer se pojavlja poskus premisleka in refleksije o naravi človeške skrupnosti. Tako se je o vrednosti govorilo kot o vrednoti, o tem, kaj je dobro, koristno, učinkovito in tako dalje.

Pregled je torej potrebno začeti s filozofijo, in sicer s tisto, ki je imela na politično ekonomijo najmočnejši vpliv – razsvetljenko filozofijo. Intelektualni zgodovinar Jonathan Israel razsvetljenko misel ločuje na radikalno in zmerno. Za radikalno razsvetljenje je značilen spinozistični monizem, torej

teorija ene substance, za zmerno razsvetljenje pa dualizem dveh substanc in harmonično razmerje med razumom in tradicijo (npr. pri Johnu Locku). Ta metafizična dihotomija spremlja razsvetljenje tekom njegove celotne zgodovine in vpliva praktično na vsa teoretska nestrinjanja med razsvetljenci. Eklatanten primer je klasična razsvetljenska ideja napredka, kjer radikalna linija zagovarja revolucionarno preobrazbo družbe, zmerna pa ohranja misel, da je napredek gnan od boga. Metafizična razprava dobi svojo materialno substanco v vprašanju o neenakosti, ki izide iz realne družbene situacije.

Razprave o neenakosti se v Franciji začnejo okoli leta 1760 in takrat nastane tudi moderna ekonomija. Njen nastanek povezujemo s trojico Anne-Robert-Jacques Turgot, Cesare Beccaria in Adam Smith. Vsi trije se ukvarjajo s produkcijo, ekspanzijo in obdavčitvijo bogastva. Prvi konflikt med obema filozofskima linijama povezujemo z intelektualnim sporom, poimenovanim *žitne vojne*, ki sledi lakoti, ki Francijo prizadene v letih 1769–1770, neposredno po 7-letni vojni. Zmerni razsvetljenci zahtevajo neobdavčeno trgovanje z žitom tako znotraj kot zunaj Francije, medtem ko radikalna struja zagovarja, da bi to povzročilo prevelike neenakosti in je zatorej moralno sporno. Tako nastane teoretski konflikt med Turgotom in Diderotom, ki se z leti zaostri. Diderot, Helvetius in d'Holbach skonstruirajo družbeno teorijo, ki je naperjena proti ekonomiji prostega trga Smitha, Turgota in Moralleta. Zmerno razsvetljenje ni doraslo situaciji in je brez pravih odgovorov. Medtem radikalni razsvetljenci poudarjajo, da je institucionalna neenakost tista, ki spodkopava moralni in politični red. Radikalna linija prevladuje vse do zadnje faze francoske revolucije.

Jasno je torej, da vprašanja o bogastvu in njegovi naravi izhajajo neposredno iz specifične družbene dinamike tistega časa, in da na njih vplivajo takratne filozofske razprave. Filozofske teme skupaj z razsvetljenstvom postanejo predmet družbene znanosti. Ker družbenih odnosov ne mediira več neka višja instanca, se začne iskati določujoče vzroke odnosov znotraj družbe. Teoretski razkol se iz področja morale počasi preseli na področje politične ekonomije, vprašanje vrednot pa se transfigurira v vprašanje vrednosti. Vprašanja enakosti, bogastva in revščine postanejo predmet premisleka. V tem kontekstu je seveda zanimiva ravno specifična situacija Škotske tistega časa,

saj se pojavi kot prostor, kjer radikalno razsvetljenstvo najde svojega največjega nasprotnika, hkrati pa politična ekonomija tu tudi najbolj neposredno izide iz moralne filozofije.

Škotsko razsvetljenstvo

Škotsko razsvetljenstvo je produkt razsvetljenske misli, o kateri smo že govorili, in specifičnih družbenih okoliščin. Gre za intelektualni odziv na položaj Škotske po letu 1688, še posebej po letu 1707, ko se z Anglijo združi v Kraljevino Veliko Britanijo. Vseeno pa je potrebno škotski fenomen postaviti v širši kontekst.

Z reformacijo se začne proces, ki človeškemu razumu počasi omogoči vse večjo avtonomijo od dogmatične teologije. Univerzalna oblast Cerkev nad družbenimi sistemi se lomi, v ospredje pa prihajajo premisleki, ki iščejo univerzalne principe, temelječe na človeški naravi. Imeni, ki ju tu velja omeniti, sta Hugo Grotius in Samuel von Pufendorf. Slednji je teoretiziral dve osnovni nagnjenji človeškega vedenja, in sicer: sledenje lastnemu interesu in nagnjenost k sodelovanju v družbi. Ti dve ideji pri njem postaneta naravna zakona, ki ju na Škotsko pripelje Gershom Carmichael, predavatelj na glasgowski univerzi. S Carmichaelom tisto, kar je prej veljalo za naravni zakon, postane moralna filozofija, saj med obojima ne ločuje. Kot profesorja moralne filozofije Carmichaela nadomesti Francis Hutcheson, ki postane mentor tako Davidu Humu kot Adamu Smithu. Moralna filozofija se tako kar naenkrat znajde v središču premisleka o družbenem bogastvu in začne svoj zgodovinski pohod po ekonomski znanosti.

Za primer lahko vzamemo Smithovo *Teorijo moralnih čutov*, kjer Smith vpelje predpostavko nevidnega opazovalca. Gre za idejo, da se o dobri ali slabi naravi naših dejanj učimo tako, da opazujemo obnašanje in dejanja drugih ter njihove reakcije na naše lastno delovanje. Naše dožemanje morale torej izhaja iz procesa družbene izobrazbe. Ključ za nadzor strasti posameznikov je torej v tretji osebi oziroma gledišču tretje osebe. Gre za stoisčno idejo, ki se ponovno pojavi v *Bogastvu narodov* kot sistem naravne svobode. S Smithom se zgodi premik v politični filozofiji, ki jo prestavi na teren moralne psihologije. Ko se Smith vrne iz Francije, kjer spozna fiziokratske teorije, se posveti trgovini. Pogoje za neodvisen razvoj posameznika najde prav v trgovini, hkrati pa odkrije trg, ki služi kot protiutež lastnemu interesu in kjer nepristrani opazovalec postane nevidna roka.

Splošna tendenca vodi k čedalje bolj oprijemljivi in znanstveni razlagi vrednosti. Politično ekonomijo kot privilegirano zna-

nost ustoliči ravno koncept vrednosti, ki je centralen tako moralni filozofiji kot ekonomiji. Z razvojem ekonomije kot znanosti se uvajata tako nova metoda kot terminologija. Od samega začetka je ekonomija težila k temu, da bi bila trda znanost in je zatorej iskala analogije v fiziki in matematiki.

Philip Mirowski trdi, da je politična ekonomija na Otoku nastala na podlagi specifične kartezijanske teorije vrednosti, ki jo razume kot fizično substanco. Nadaljuje, da je politična ekonomija svoje principe neposredno prevzela od fizike, saj je tisto, kar je v fiziki veljalo za zakon ohranitve energije, v ekonomijo preneseno kot zakon ohranitve vrednosti. Problem, ki nastane in ki ga bomo prikazali v naslednjem poglavju, pa je, da je s privzemanjem ohranitvenih zakonov nemogoče pokazati, kako delo in narava proizvedeta razširitev in povečanje vrednosti. To je problem, ki ga je izpostavil Marx in ga bomo orisali na koncu. Prej je nujno potrebno narediti ovinek prek t. i. marginalistične revolucije, s katero se rodi neoklasična ekonomika.

Marginalistična revolucija

Tako imenovano marginalistično revolucijo datiramo v leto 1870, čeprav njene korenine segajo v desetletje pred tem. Je teoretski refleks na revolucije leta 1848 in predvsem pariško komuno (1871). Gre za refleks, ki skuša zrušiti strukturo delovnih teorij vrednosti. Povezujemo jo s tremi imeni, in sicer Williamom Stanleyjem Jevansom v Angliji, Leonom Walrasom v Švici in Carlom Mengerjem v Avstriji. V ekonomiji se marginalistična revolucija slavi kot zgodovinski premik, ki je ekonomijo osvobodil političnih premislekov in zgodovinske kontingence ter jo premaknil na pot prave, trde znanosti. Iz ekonomije se eliminira politiko in ekonomijo ustoliči kot tehnično disciplino. V resnici pa ta revolucija pomeni poslednjo fazo popolne ideološke degeneracije politične ekonomije. Tako kot pri klasični politični ekonomiji so tudi tu v resnici prevladovala predvsem napačno zastavljena vprašanja in ne toliko napačni odgovori, ki so le-tem sledili.

Noviteta, ki jo prinese marginalistična revolucija, je predvsem predstavitev potrebe po eksaktni določitvi cen. Nova metoda ekonomske analize se s problemom določitve cen sooči s pomočjo matematičnih modelov. Četudi se želijo znebiti teorije vrednosti, se marginalisti zavedajo, da je potrebna za določitev cen in ekonomijo v celoti. Marginalisti izumijo teorijo cen, ki temelji na subjektivni teoriji vrednosti – osnovi za marginalistično ali mejno teorijo vrednosti. Če bi poskusili marginalno teorijo vrednosti razložiti na kratko, bi lahko rekli, da cene na

trgu ne korespondirajo koristnosti blaga, temveč koristnosti zadnje enote blaga, ki je pridobljeno. Blago ima vrednost samo v pogojih, ko ga je malo. Cena, ki jo bo posameznik pripravljen plačati za določeno blago, bo ustrezala koristnosti marginalne ali mejne enote blaga. Ob tem je pomembno poudariti, da za marginaliste produkcija izpade iz sfere ekonomije in je označena kot preprost tehničen proces. Avstrijska šola celo naredi razliko med produktivnimi storitvami in blagom, kjer produktivne storitve nimajo nikakršne koristnosti, v kolikor

niso vpete v produkcijo koristnega blaga. Njihova koristnost je torej zgolj derivat.

Marginalistična teorija cen produktov je izpeljana tako, da izključuje historično specifičen okvir družbenih odnosov. Originalnost marginalizma leži v tem, da dozdevno demonstrira nadpovprečno uspešnost porazdelitve blaga v kapitalistični družbi. Marginalizem popularizira teorijo racionalne izbire in tako legitimira in naturalizira kapitalistični sistem kot tak. Trg je naraven in učinkovit racionalni instrument, razlika je

zgolj ta, da nevidno roko zdaj zamenja matematična legitimacija. Iz tega logično sledi, da če realno svet ne ustreza abstrakcijam marginalističnih predpostavk, to ni problem same ekonomske teorije, temveč problem samega realnega sveta, ki ga je potrebno popraviti in prilagoditi. Marginalistični model seveda dopušča odstopanja, na katera naletimo v realnosti. Bistveno pa je, da so ta odstopanja, družbene in zgodovinske kontingence, naključja, in ne strukturne lastnosti kapitalizma kot pri Marxu.

Od Pettyja do Ricarda in Marxa so bile prav vse teorije vrednosti objektivne. To pomeni, da je bila njihova začetna točka produkcija. Pojem vrednosti se je vedno vrtel okoli produkcije. Neoklasična šola pa meni, da je vrednost potrebno razumeti za vsako blago posebej. Ker marginalisti niso sposobni izraziti pojma uporabne vrednosti, njihova teorija zdrkne na kvantitativni izraz potreb, ki jih mora uporabna vrednost zadovoljiti. Začenjajo z individualnim karakterjem potreb in menjalno vrednost tretirajo kot subjektivni člen, ki povezuje posameznika in stvar. Neoklasična teorija ne trdi, da je tisto, kar je bistveno za določitev vrednosti, intenzivnost potrebe na sebi, temveč da je tisto, kar določa vrednost, zadnji fragment potrebe, ki ni zadovoljen (ali mejna koristnost). To je tudi razlog, da marginalistična šola ni bila nikoli sposobna razrešiti problema mejne vrednosti denarja in je zato vedno ostala dualistična, ter tako združevala subjektivno teorijo vrednosti z objektivno (kvantitativno) teorijo denarja. Problem de-

narja pa adekvatno poudari Marx, ki pokaže, da je denar univerzalni ekvivalent, blago, medij menjave in odraz družbenih produkcijskih odnosov.

Oris Marxove teorije vrednosti

Za sklepni del sem prihranil Marxovo teorijo vrednosti. Po eni strani zato, ker je tekst, ki se je začel s Heglom, smiselno zaključiti z Marxom, po drugi pa zato, ker je Marxova teorija v celoti v zadnjem času ponovno ne zgolj popularna, temveč tudi izredno smiselna za interpretacijo krize.

V najpreprostejši osnovni formuli Marxova delovna teorija vrednosti pravi, da je vrednost materializirano delo. Produkcijski odnosi med ljudmi v blagovni ekonomiji nujno privzamejo obliko vrednosti stvari in se pojavljajo v tej materialni formi. Družbeno delo je torej pri Marxu izraženo kot vrednost. Marxova teorija ne temelji na odnosih menjave, temveč na analizi odnosov produkcije, ki se izražajo v odnosih menjave. Vrednost je pri Marxu družben odnos med ljudmi, ki ima materialno formo in je povezan s procesom produkcije. Vrednost blaga je neposredno proporcionalna s kvantiteto dela, potrebnega za njegovo produkcijo. Pri tem pa je bistveno, da delo, ki ustvarja vrednost (produktivno delo), ni zgolj kvalitativno porazdeljeno znotraj družbe, temveč tudi družbeno izenačeno delo ali družbeno delo.

V kapitalistični blagovni ekonomiji se delo posameznikov ne kaže kot neposredno družbeno delo. Takšno postane zgolj zato, ker je izenačeno z nekim drugim delom, kar se zgodi tekom menjave. V menjavi pa so konkretne uporabne vrednosti in konkretne forme dela popolnoma abstrahirane. Tako se delo kaže kot abstraktno in družbeno potrebno delo. Marxova panta je ta, da bo vrednost blaga določala količina družbenega dela, potrebnega za produkcijo tega blaga. Torej kvantiteta abstraktnega dela. Če pa je vrednost odvisna od količine, to pomeni, da je ta količina odvisna od produktivnosti, katere povečanje bo zmanjšalo količino družbeno potrebnega dela in s tem vrednost enote blaga.

Predmet Marxove teorije vrednosti so odnosi različnih form dela v procesu njihove distribucije. Vrednost pri Marxu je izraz produkcijskih odnosov med ljudmi in kot taka družbena forma, ki karakterizira odnose, v katerih so stvari producirane. Kot sem že omenil, so o tem, da delo ustvarja vrednost, govorili že pred Marxom. Marxov doprinos je ta, da loči med materialno-tehničnim procesom produkcije in njegovo družbeno formo. Ker je blagovna produkcija orientirana k menjavi že

tekom procesa produkcije, je producent že pred samo menjavo svoj produkt izenačil z določeno kvantiteto abstraktnega dela. Marxova teorija vrednosti temelji na teoriji vrednostne forme kot materialnega izraza abstraktnega dela, ki predpostavlja existenco družbenih odnosov produkcije med avtonomnimi blagovnimi producenti. Temelji na teoriji distribucije družbenega dela. Stanje ravnovesja med vejami produkcije ustreza povprečni ravni cen, slednja pa je le teoretski koncept. Povprečne cene ne ustrezajo dejanskemu gibanju konkretnih tržnih cen, temveč jih razlagajo.

O Marxovi teoriji vrednosti je seveda moč povedati še marsikaj, a se bomo pri tem kratkem orisu ustavili. Tisto, kar to teorijo dela aktualno, je njen logično-historični karakter. Kapital je mrtvo delo, ki izhaja iz živega človeškega dela kot presežna vrednost, ki se v površinskih fenomenih kaže na različne načine. Dokler bo torej obstajal zgodovinsko specifičen način blagovne produkcije, bo veljal Marxov zakon vrednosti, kjer si v protislovju stojita uporabna in menjalna vrednost, kar se bo preko kriz kazalo v celotni ekonomiji.

Danes si v ekonomski znanosti nasproti po večini stojijo postkeynesovske in neoklasične teorije ter kombinacije obojih. Če prve predpostavljajo, da na celotno dinamiko gibanja vrednosti v družbi lahko vplivamo s produkcijo te vrednosti in politično regulacijo, se druge še vedno zanašajo na modele, kjer bi se red vzpostavil spontano in naravno. Oba pristopa karakterizirajo predpostavke o pojmu vrednosti, ki onemogočajo tako sintezo kot primerno razpravo o ekonomiji. Tako se govori o cenah, profitih, kapitalu, dolgu, obrestih in plačah, ne da bi se vse te fenomene integriralo v homogen logično-historični kontekst in pokazalo, na kakšen način se določajo in gibljejo. Protislovje obeh pozicij se najlepše odraža v spontanem konfliktu, kjer se zdi, da ne eni ne drugi strani prav nikoli ne zmanjka argumentov in protiargumentov. Prav vedno je nekje možno najti državno intervencijo in motenje spontanega reda in prav vedno lahko nekoga nekje obtožimo neoliberalnega zanesenjaštva, privatiziranja in napada na javni sektor.

V resnici pa konflikt odraža protislovje, ki je bilo v kapitalizmu prisotno vedno in se v zadnjem času zgolj zaostruje. Konflikt je odraz teoretske izpraznjenosti polja politične ekonomije, in kot kaže zgodovina in sem skušal namigniti tekom tega krajšega orisa, je ravno pojem vrednosti tisti, ki lahko ob resni in tehtni eksplikaciji začne polniti to teoretsko praznino in osmišljati katastrofalno situacijo, v kateri se je znašla naša družba. ●